

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กรุงเทพมหานครมีนโยบายที่จะควบคุมการพัฒนาเมืองให้อยู่ในบริเวณที่มีศักยภาพจากบริการสาธารณูปโภคภายในแนวถนนวงแหวนรอบนอกและสงวนรักษาบริเวณชานเมืองให้เป็นพื้นที่ชนบทและเกษตรกรรมเพื่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและทรัพยากรทางธรรมชาติ แต่การเติบโตของเมืองยังคงขยายออกไปในพื้นที่รอบนอกของกรุงเทพมหานครและพื้นที่ต่อเมืองในเขตจังหวัดนนทบุรีและจังหวัดปทุมธานีทางด้านเหนือ และในเขตจังหวัดสมุทรปราการทางด้านใต้ โดยการเชื่อมโยงโครงข่ายของถนนสายหลักเป็นปัจจัยสำคัญ ทั้งนี้ กรุงเทพมหานครมีการขยายตัวของพื้นที่เมืองอย่างรวดเร็วตามภาวะการเติบโตของเศรษฐกิจโดยเพิ่มขึ้นจาก 347.39 ตารางกิโลเมตรในปี พ.ศ. 2529 เป็น 585.54 ตารางกิโลเมตรในปี พ.ศ. 2538 และในปี พ.ศ. 2543 พื้นที่พัฒนาเมืองได้เพิ่มเป็น 672.33 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณร้อยละ 42.88 ของพื้นที่กรุงเทพมหานคร

การพัฒนาของพื้นที่เมืองของกรุงเทพมหานครจะเป็นการขยายตัวออกไปตามแนวถนนสายหลักโดยเฉพาะทางด้านเหนือและตะวันออก ซึ่งมีความสะดวกในด้านการคมนาคมเข้าถึงจากถนนโครงการต่างๆ ที่ดำเนินการแล้วเสร็จ ได้แก่ ถนนประดิษฐ์มนูธรรม ถนนวงแหวนรอบนอกด้านตะวันออก ประกอบกับโครงข่ายถนนสายหลักที่มีอยู่เดิมและการเชื่อมต่อถนนทางลัดของกรุงเทพมหานคร การขยายตัวของพื้นที่พัฒนาเมืองระหว่างปี พ.ศ. 2538-2543 บริเวณที่มีการขยายตัวของพื้นที่พัฒนาเมืองสูงส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ต่อเมืองและพื้นที่ชานเมืองซึ่งยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ว่าง ซึ่งเป็นลักษณะการขยายตัวของการพัฒนาที่อยู่อาศัย โดยสามารถรองรับการขยายตัวจากพื้นที่เมืองชั้นในที่มีการพัฒนามาตามแนวถนนสายหลัก จำนวนพื้นที่พัฒนาเมืองที่ขยายตัวได้เพิ่มขึ้นมากที่สุดในบริเวณเขตต่อเมืองตะวันออกถึง 41.05 ตารางกิโลเมตร จะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาและการขยายตัวของเมืองมากที่สุดในพื้นที่ชานเมือง คือ การพัฒนาและการปรับปรุงเส้นทางคมนาคม นอกจากนี้ยังมีปัจจัยทางด้านอื่นๆ ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของประชากร การพัฒนาและการลงทุนในด้านที่อยู่อาศัย การจำกัดการขยายตัวของอุตสาหกรรมในเขตเมือง การย้ายสถานที่ราชการออกสู่ชานเมือง และนโยบายของรัฐ

ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองไปสู่ชานเมืองมากขึ้น ซึ่งการพัฒนาเมืองในพื้นที่ชานเมืองเป็นการรุกล้ำพื้นที่เกษตรกรรม โดยเฉพาะตามแนวถนนสายสำคัญที่ตัดผ่านพื้นที่ชานเมือง ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยน (Transition Zone) ระหว่างวิถีชีวิตแบบชนบทมาเป็นแบบเมือง ทำให้สภาพแวดล้อมของพื้นที่ชานเมืองมีลักษณะกึ่งเมืองกึ่งชนบท ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ชานเมืองและเป็นพื้นที่ที่ไม่หยุดนิ่ง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่รองรับการกระจายตัวของเมืองอย่างมาก

พื้นที่พัฒนาเมืองของกรุงเทพมหานครส่วนใหญ่จะเป็นการพัฒนาในด้านที่อยู่อาศัย โดยได้ขยายตัวอย่างต่อเนื่องจากการเจริญเติบโตด้านเศรษฐกิจและการเพิ่มของประชากร ซึ่งส่งผลต่อความต้องการที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้น การพัฒนาโครงการอสังหาริมทรัพย์ด้านที่อยู่อาศัยมีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาและการใช้ประโยชน์ที่ดิน ในปี พ.ศ.2534-2543 ได้มีที่อยู่อาศัยของโครงการอสังหาริมทรัพย์ที่จดทะเบียนในเขตกรุงเทพฯ จำนวน 680,926 หน่วย โดยในเขตต่อเมืองตะวันออกมีการกระจายตัวของบ้านจัดสรรมีมากที่สุดและมีอัตราการเพิ่มจำนวนบ้านคิดเป็นร้อยละ 6.8 ต่อปี โดยเฉพาะพื้นที่เขตสายไหมที่มีการพัฒนาเมืองมากที่สุด ซึ่งเป็นพัฒนาในด้านที่อยู่อาศัย และแต่เดิมเขตสายไหมอยู่ในพื้นที่เขตบางเขน โดยพื้นที่พัฒนาเมืองของทั้ง 2 เขตรวมกันเพิ่มขึ้น 16.48 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็นร้อยละ 60.47

พื้นที่เขตสายไหม ในอดีตจะมีการตั้งถิ่นฐานตามลำคลองธรรมชาติ เนื่องจากต้องอาศัยเส้นทางน้ำเป็นเส้นทางสัญจรหลัก และต่อมาการคมนาคมทางน้ำได้ลดบทบาทลง เปลี่ยนเป็นการคมนาคมทางบกแทน ทำให้มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย โดยชุมชนส่วนใหญ่ตั้งอยู่อย่างหนาแน่นในพื้นที่ด้านตะวันตกของพื้นที่ตลอดตามแนวยาวของถนนได้แก่ ถนนพหลโยธิน และแผ่ขยายออกไปตามแนวยาวคู่กับถนนตลอดเส้นทาง แต่พื้นที่ด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกของเขตซึ่งมีสภาพการใช้ที่ดินเป็นที่เกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ มีประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างเบาบางและกระจัดกระจาย ลักษณะเป็นชุมชนชนบท ดังนั้นการใช้ที่ดินส่วนใหญ่จึงเป็นเขตที่พักอาศัยหนาแน่นน้อย สภาพพื้นที่เป็นแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบทจึงเหมาะสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย ทำให้ที่อยู่อาศัยเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตามแนวถนนสายใหม่ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของเขต ส่วนถนนที่เชื่อมระหว่างถนนพหลโยธินกับถนนรัตนโกสินทร์สมโภช จะทำให้มีการพัฒนาเป็นที่พักอาศัยในพื้นที่ตอนกลางของเขตสูงมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีทางด่วนรามอินทรา-อาจณรงค์ ที่ต่อเนื่องไปยังด้านเหนือของเขต และมีทางหลวงวงแหวนรอบนอกเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดโครงการพัฒนาด้านที่อยู่อาศัยตามแนวถนนอย่างรวดเร็ว เนื่องจากยังมีที่ดินว่างเปล่าและราคาที่ดินที่ไม่สูงเป็นผลให้มีประชากรย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่เขตสายไหมเพิ่มขึ้น ซึ่งในปี พ.ศ. 2543

จำนวนบ้านในเขตสายไหม มีจำนวน 59,903 หลัง และความหนาแน่นของบ้านพักอาศัย 1,343 หลังต่อตารางกิโลเมตร

ในการขยายตัวของที่อยู่อาศัยของพื้นที่เขตสายไหมส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของหมู่บ้านจัดสรรที่ได้รื้อล้างพื้นที่เกษตรกรรม ที่ไม่มีการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดปัญหาในด้านต่างๆ ตามมา ได้แก่ การใช้ประโยชน์ที่ดินไม่เป็นระบบเรียบ เกิดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม เช่น มลพิษทางอากาศ มลพิษทางน้ำ และที่สำคัญคือเกิดผลกระทบทางสังคมในพื้นที่เขตสายไหม โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรถูกบุกรุกที่ดินในการประกอบอาชีพ โดยได้ขายที่ดินให้กับนักพัฒนาสังหาริมทรัพย์ ทำให้เกษตรกรจะต้องปรับตัว เพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป และสำหรับเกษตรกรที่เช่าที่ดิน เมื่อไม่มีที่ดินในการประกอบอาชีพ จึงอยู่ในสภาพที่ว่างงาน ไร้ที่อยู่อาศัย ซึ่งจะเป็นปัญหาสังคมตามมา และในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนอาชีพ วิถีชีวิต และพฤติกรรมของเกษตรกร อันเนื่องมาจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัยนั้น มีทั้งด้านดีและด้านไม่ดีเกิดขึ้น ในด้านดี คือ เป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกรให้ดีขึ้น ส่วนในด้านที่ไม่ดี นั้นคือ สำหรับกลุ่มเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินในการประกอบอาชีพ ทำให้เกิดปัญหาต่อตัวเองและปัญหาสังคมตามมา เนื่องจากเกษตรกรที่ไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ ดังนั้นหน่วยงานภาครัฐควรเข้ามาดูแลเกษตรกรโดยการรักษาพื้นที่เกษตรกรรมไว้ เพื่อบรรเทาปัญหาสังคมที่จะเกิดขึ้น รวมทั้งเป็นการรักษาสภาพแวดล้อมของเมืองให้อยู่ในสภาพที่ดีต่อไป

ดังนั้นทำให้ผู้ศึกษาสนใจศึกษาในเรื่อง “การขยายตัวของที่อยู่อาศัยว่ามีผลกระทบทางสังคมกับชุมชนเกษตรกรรมหรือชุมชนดั้งเดิมในด้านใดและอย่างไร รวมทั้งหาแนวทางแก้ไขและป้องกันปัญหาที่เกิดขึ้นต่อไป”

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาสภาพการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของที่อยู่อาศัยย่านชานเมือง เขตสายไหม กรุงเทพมหานคร
2. ศึกษาผลกระทบทางสังคมจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่มีผลต่อชุมชนชนบทในเขตสายไหม
3. เสนอแนะแนวทางแก้ไขและป้องกันปัญหาจากผลกระทบทางสังคมจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในเขตสายไหม

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1. พื้นที่ศึกษา คือ พื้นที่เขตสายไหม โดยเขตสายไหมซึ่งมีพื้นที่ทั้งหมด 36.704 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 3 แขวงคือ แขวงคลองถนน แขวงสายไหม และแขวงออกเงิน

2. ประชากรตัวอย่างที่ศึกษา คือ ครั้วเรือนในชุมชนดั้งเดิมหรือครั้วเรือนเกษตรกร และครั้วเรือนนอกภาคเกษตรกรรม

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

1. การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา โดยศึกษาสภาพการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ และ การใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการศึกษา

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 ข้อมูลปฐมภูมิ ได้จากภาคสนาม โดยมีแบบสอบถามเป็นเครื่องมือและแบบสังเกตการณ์

2.2 ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ เอกสารทางวิชาการ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ที่ศึกษา รูปถ่ายทางอากาศ แผนที่ โดยข้อมูลได้มาจากสำนักงานเขตสายไหม สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร กรมแผนที่ทหาร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฯลฯ

3. รายละเอียดข้อมูล

ข้อมูลที่มีความสำคัญต่อการศึกษาในครั้งนี้ สามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ข้อมูลจากแบบสอบถามและข้อมูลจากรูปถ่ายทางอากาศ

3.1) ข้อมูลจากแบบสอบถาม

การเลือกกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งประกอบด้วย 2 กลุ่ม คือ กลุ่มหัวหน้าครั้วเรือนชุมชนดั้งเดิมหรือชุมชนเกษตรกรรมและกลุ่มหัวหน้าครั้วเรือนนอกภาคเกษตรกรรมหรือชุมชนหมู่บ้านจัดสรร

การกำหนดขนาดตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้คือหัวหน้าครั้วเรือนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เขตสายไหม โดยมีครั้วเรือนในพื้นที่เขตสายไหมมีทั้งหมด 66,512 ครั้วเรือน โดยอยู่ในแขวงคลองถนน 30,867 ครั้วเรือน แขวงสายไหม 21,880 ครั้วเรือน และแขวงออกเงินจำนวน 13,765 ครั้วเรือน (สำนักงานกลางทะเบียนราษฎร: 30 ธันวาคม 2546) และจากการพิจารณาขนาดกลุ่มตัวอย่างตามทฤษฎีของเคร็งกีและมอร์แกน (ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2529) ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 382 ตัวอย่าง แต่ในการศึกษาครั้งนี้ได้ทำการสุ่มตัวอย่างจำนวน 400 ตัวอย่าง

ในการสุ่มตัวอย่างของกลุ่มประชากรจะใช้วิธีการแจกแบบสอบถามแบบบังเอิญ (Accidental Sampling) บริเวณที่เก็บแบบสอบถามนั้นได้พิจารณาจากพื้นที่ที่อยู่อาศัย พื้นที่เกษตรกรรม และจำนวนครัวเรือนเกษตรกรรม โดยจำนวนครัวเรือนเกษตรกรรมมีจำนวนทั้งสิ้น 238 ครัวเรือน อาศัยอยู่ในแขวงคลองถนน 37 ครัวเรือน แขวงสายไหม 70 ครัวเรือน และแขวงออเงิน 131 ครัวเรือน ดังนั้นในการแจกแบบสอบถามจะแจกในแขวงสายไหมและแขวงออเงิน เนื่องจากทั้ง 2 บริเวณเป็นบริเวณที่มีการพัฒนาที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและยังคงมีพื้นที่เกษตรกรรมเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อเทียบกับแขวงคลองถนน ประกอบกับครัวเรือนเกษตรกรรมส่วนใหญ่อยู่ในแขวงสายไหมและแขวงออเงิน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม เป็นเครื่องมือที่สามารถเก็บข้อมูลได้ แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ลักษณะประชากร

ส่วนที่ 2 ลักษณะกายภาพ

ส่วนที่ 3 การดำเนินชีวิตของครัวเรือน

ส่วนที่ 4 ความเกี่ยวข้องหรือความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น

ก่อนที่จะนำแบบสอบถามไปใช้ ได้ผ่านกระบวนการตรวจสอบเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นว่าจะสามารถเก็บข้อมูลได้ครบทุกประเด็นและมีความน่าเชื่อถือ และนำไปหาความแม่นยำในเนื้อหา (Content Validity) ด้วยวิธีการทดสอบก่อนลงพื้นที่ (Pre-test) จำนวน 30 ชุด เพื่อทดสอบความเข้าใจของผู้ตอบและข้อบกพร่องของคำถาม และนำคำถามที่ยากต่อการทำความเข้าใจมาปรับปรุงเพื่อง่ายต่อการตอบ

3.2) ข้อมูลจากรูปถ่ายทางอากาศ

เป็นรูปถ่ายทางอากาศจากกรมแผนที่ทหารจำนวน 3 ปี ได้แก่

- รูปถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2524 มาตรฐาน 1: 50,000

- รูปถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2534 มาตรฐาน 1: 6,000

- รูปถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2544 มาตรฐาน 1: 6,000

3. วิธีวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 ใช้สถิติเชิงบรรยาย (Descriptive Analysis) ในการศึกษาลักษณะครัวเรือนเกษตรกรรมและครัวเรือนนอกภาคเกษตรกรรม

3.2 ศึกษาและวิเคราะห์วิวัฒนาการการขยายตัวของรูปแบบการใช้ที่ดินเพื่ออยู่อาศัย และแนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยของเขตสายไหม โดยอาศัยรูปถ่ายทางอากาศสำรวจพื้นที่ และรวบรวมข้อมูลพื้นฐานต่างๆ จากแผนที่ แผนที่

3.3 ศึกษาและวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่มีผลต่อชุมชนชนบทหรือชุมชนเกษตรกรรม

3.4 เสนอแนะแนวทางแก้ไขและป้องกันปัญหาจากผลกระทบทางสังคมจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในเขตสายไหม

4. การนำเสนอข้อมูลในรูปแบบของการบรรยาย รูปแบบตาราง แผนภูมิ และแผนที่

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงพัฒนาการของรูปแบบการใช้ที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัย และแนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในอนาคตของเขตสายไหม

2. ทราบถึงปัญหาและผลกระทบทางสังคมของการขยายตัวของที่อยู่อาศัย และสามารถนำผลการศึกษาที่ได้รับไปประกอบการวางแผนพัฒนาต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย